

DAVOR RODIN*

Štirje močni nasprotniki pluralistične liberalne demokracije

Hrvaška in Jugoslavija se nahajata v procesu vsestranske razgradnje sistema partijske države, kakršno smo zgradili po vojni – z vsemi posebnostmi, ki nas v dobrem pomenu te besede razlikujejo tako od ruskega in madžarskega kot od poljskega realnega socializma. In vendar gre kljub vsem razlikam danes za isti proces graditve liberalne demokracije na razvalinah enopartijskega političnega sistema, ki je pustil pomembne sledi v pojmovanju politike. Spremembe političnega sistema, ki se dogajajo v našem času, so bistveno obremenjene s tem totalitarnim razumevanjem politike. Zagovarjam tezo, da gre za politične spremembe in ne za spremembe s sredstvi državljanske vojne. Če drži rimsko reklo, da po nevihti pride sonce, potem velja, da zagovorniki liberalne demokracije, ki se spoprijemajo z razbitinami enopartijske države, pred ničemer ne bežijo tako preplašeno in hitro kot pred elementi totalitarne politike, ki se utegnejo razbohotiti sredi izvajanja liberalno demokratičnih reform države. In za naše razmere je značilna prav ta nevarnost: da se namreč utegnejo liberalno demokratični procesi reorganizacije države izroditi v totalitarno prakso. Smo v razmerah, ko nam preti, da bo liberalna demokracija uvedena z mehaničnim postopkom formalne večine proti vsem tistim, ki iz različnih razlogov delujejo in mislijo v okviru starih ali drugačnih interesov in prepričanj.

Strah pred mehanskim večinskim vsiljevanjem politične volje je na Hrvaškem najbolj zajel levo opozicijo in pripadnike narodnih in verskih manjšin, paradokсно pa se tega pojava veselijo desne opozicije – kot da je parlamentarna večina naklonjena prav njim.

Tema naše razprave je *Novinarstvo v pluralistični družbi*, kakor da bi bili že tam, kamor smo se šele napotili. Pluralistično liberalna demokracija ni cilj, ki bi ga bilo treba doseči in ne sredstvo, s pomočjo katerega bi se dalo doseči nekaj drugega, temveč življenjski proces sodobnega državljanstva. Bolje bi bilo, če bi temo imenovali *Vloga novinarstva pri vzpostavljanju in ohranjanju pluralistične liberalne demokracije*. Nenehno razjasnjevanje liberalno demokratične ureditve je seveda naloga naših duhovnih in družbenih znanosti, ki so se na zelo svojstven način znašle v metodičnem razkoraku z realiteto, čeprav je prav zaradi tega razkoraka naša situacija razvidnejša in razumljivejša. Naše družbene vede so v razkoraku z aktualnimi družbenimi procesi demokratizacije iz povsem očitnega razloga. Duhovne razmere, v katerih smo, niso enoznačno postkomunistične in deloma tudi antikomunistične, ampak so tudi postfašistične (čeprav ne enako intenzivno), in deloma antifašistične. Zgodovinsko to pomeni, da iz fašizma – tistega uvožene-

* Dr. Davorin Rodin, profesor Fakultete za politične vede v Zagrebu.

ga, italijansko-nemškega, in onega avtohtonega – nismo prešli neposredno v liberalno demokracijo (kot Nemčija ali Italija), ampak smo po fašizmu vstopili v komunizem in zdaj prav težko razločimo, kdo in kje je večji sovražnik liberalne demokracije: izumirajoči fašisti ali obstoječa komunistična zavest v glavah tisočev ljudi. Pot v liberalno demokracijo pri nas vodi skozi kritiko tako fašistične kot tudi komunistične zavesti in njunih institucionalnih oblik vodenja države in politike.

Vzrok za razkorak med našimi družbenimi vedami in politično realnostjo je – za razliko od italijanskih in nemških teoretikov – v tem, da moramo pri nas najprej kritizirati fašizem, ker ta kritika pri nas ni dokončana. Potem moramo kritizirati samo ideološko kritiko fašizma, ki jo je opravil komunizem, nato komunistično enopartijsko državo in šele potem se bodo pokazale resnične politične in družbene sile, s katerimi je mogoče začeti vzpostavljanje liberalno demokratične ureditve, ker je le-ta izraz njihovega najvišjega življenjskega interesa. Prepad med našimi družbenimi vedami in realnostjo ni nikakršna abstrakcija – mogoče ga je dokumentirati. Naši najboljši misleci na področju pomembne socialne filozofije in teorije, so se navdihovali pri treh ključnih nemških mislecih dvajsetega stoletja – Heideggru, Webru in Carlu Schmittu. Martin Heidegger in Carl Schmitt sta izrazila antiliberalna in antidemokratična misleca, medtem ko je Max Weber jasno predvidel vse težave liberalizma, ki so se nazadnje pokazale v fašizmu in boljševizmu. Ta gibanja so praktično in duhovno porušila krhko mejo med vrednostnim delovanjem in vrednostnim presojanjem, mejo, na kateri je Weber gradil svoj intelektualni liberalizem.

Postfašistična liberalna demokracija v Nemčiji, ki je za nas duhovno in politično meritorna, se omenjenih treh mislecev seveda ni odrekla, ampak je njihove antiliberalne teze upoštevala pri krepitvi legitimacijske moči nove posttotalitarne liberalne demokracije. Naša zgodovinsko neprečiščena recepcija teh treh miselnih opusov, je proizvedla temeljno dezorientacijo v našem intelektualnem življenju, kar je očitno predvsem v tem, da so bili enako sprejemljivi skrajno desnim in skrajno levim intelektualcem. Heideggrove teze so bile enako primerne tako za obrambo kot za kritiko Marxa, podobno pa velja tudi za Webra in Schmitta, ki sta služila tako za priči upravičenosti leninizma, kot za njegova kritika.

Novi evropski demokratični liberalizem teh mislecev ni obravnaval pragmatično, za potrebe obrambe ali kritike nacionalsocializma ali boljševizma. Nasprotno, nova liberalna demokracija je temeljne teze teh teoretikov vgradila v svoje teorije zato, da je krepila liberalno demokratične pozicije tako v praksi kot v teoretični legitimaciji novega liberalizma. Zato je radikalno zavrgla Heideggrovo fundamentalno ontologijo, upoštevala pa je njegovo teorijo naključnosti. Zavrgla je Schmittov politični eksistencializem, ohranila pa njegovo kritiko normativizma ter priznala pomen njegovega dela za natančno opredelitev pojma političnega. Od Webra je prevzela pojem racionalnosti v njegovi regulacijski odprtosti in njegovo teorijo intencionalnega delovanja, ki ni dogmatsko navezana samo na cilje delovanja, ampak dopušča tudi revizijo ciljev samih. Skratka, da bi v našem postfašističnem in postkomunističnem času lahko ustrezno delovali v smeri vzpostavljanja liberalno demokratične ureditve in še več, v smeri graditve liberalno demokratične politične kulture delovanja, moramo javno izpostaviti poglobitve nevarnosti, ki grozijo novi liberalni demokraciji poleg tistih, ki jih je mogoče pripisati ostankom preteklosti. Obstaja namreč določena nevarnost, da utegnejo oživeti nacionalni šovinizmi (tipa nacionalsocializem), pa tudi dejanska nevarnost odkritih boljševiskih protidarcev, vendar pa nove nevarnosti za liberalno demokracijo izhajajo iz sodobne narave tega političnega modela. Vsa družbena in duhovno-znanstvena javnost, za

njo pa še novinarstvo, vsi morajo dojeti, da v teh, za nas zgodovinsko prelomnih časih, ne preti samo nevarnost nacionalno-šovinističnega, klerikalnega in boljševiskega enoumja, ampak grozijo liberalni demokraciji tudi druge nevarnosti, ki so posledica njenega temeljnega načela: *demokratska večina zavezuje državljane liberalno demokratske republike močneje od resnice*. To načelo liberalne demokracije izziva zoper sebe predvsem tiste sile, ki delujejo v imenu poslednje resnice, ki so jo pripravljene braniti z vsemi sredstvi.

Liberalni demokraciji grozijo štiri klasične nevarnosti, ki se jim je treba izogniti s strategijami, kakršne so značilne ravno za novo liberalno demokracijo, nastalo na razvalinah prve in druge svetovne vojne. Prvič, gre za obrambo liberalne demokracije pred kritiki formalne demokracije s stališča neposredne demokracije množic; potem, obramba večinskega sistema odločanja v pluralistični večstrankarski demokraciji po načelu: *odloča večina, ne resnica*; in nazadnje, kritika teorije totalne emancipacije človeka. Te tri nevarnosti za novo liberalno demokracijo morajo biti nenehno v središču pozornosti kritične javnosti, ker nenehno grozijo prav tej demokratsko liberalni javnosti in njenim institucijam, in sicer z največjo možno grožnjo, da so namreč liberalni demokrati sovražniki življenjskih in eksistencialnih interesov ljudstva in razreda, če ne kar vsega človeštva. Hermann Lübbe, eden od sodobnih borcev evropskega federalizma, je v svojo teorijo nove liberalne demokracije vgradil odgovore na te grožnje, pri čemer se je poslužil izkušnje najmočnejših protiliberalnih in protidemokratskih argumentov, s katerimi je že uspel razpad weimarske republike.

Te tri nevarnosti ali ti trije sovražniki liberalne demokracije črpajo svojo uničujočo moč iz četrte, temeljne nevarnosti, ki jih povezuje – to pa je politična zloraba morale in politična zloraba zgodovine.

Ad. 1. Sovražniki formalne demokracije, ki ljudsko voljo posredujejo prek institucij večstrankarskega parlamenta delitve oblasti, prek pluralistično odprtega javnega mnenja in večstrankarskih volitev, so v prvi vrsti desni radikali oziroma fašisti. Njihovo stališče je preprosto: strankarsko – ideološko in institucionalno – razcepljeno ljudstvo se ne more učinkovito soočiti z zunanjim oziroma notranjim sovražnikom in zato v imenu ohranjanja narodnega obstoja najostreje napadajo liberalno demokracijo. »Ljudstvo je spregledalo izpraznjenost formalne oziroma posredne demokracije in njene legalnosti. Na mesto posredne formalne legalnosti mora stopiti ‚požlahtnjena demokracija‘ (veredelte Demokratie), v kateri ni mogoče s pomočjo parlamentarnega posredništva zabrisati ukazovalno voljo ljudstva.«¹ Goebbelsov argument je zelo močan. Pravica naroda do samoohranitve je naravna pravica, celo eksistencialna, zato je vsako parlamentarno slepomišenje okrog vprašanja, kaj je v interesu naroda, zgolj manipulacija z interesi in motivi ljudi. Ljudstvo neposredno ve, kaj hoče, in pustiti je treba, da ta volja tudi neposredno deluje. Ta argument, s katerim se je spopadal že Rousseau, pobije Lübbe tako, da edinstveno in neposredno ljudsko voljo postavi nasproti individualnim človekovim pravicam. Popolna homogenizacija ljudstva z namenom, da bi zrušilo ureditev ali se ubranilo pred zunanjim sovražnikom, je realna možnost. Ustreza ji individualna človekova pravica do upora. Tako posameznik kot narod imata pravico do upora v smislu prekinjanja vseh vezi z obstoječo ustavno ureditvijo, ki bistveno krni individualne in narodne pravice. Prav to se godi v izrednih stanjih. Lübbe ne zanika ne realnosti in ne upravičenosti izrednega stanja, o katerem ga je drastično podučil Schmitt, vendar takoj poudarja, da je izredno stanje samo to, kar je – namreč izjema kratkega veka. Največja nevarnost pa preti liberalni demokraciji, kadar je izredno stanje proglašeno za normalno, in

se celo trdi, da je izredno stanje neposredne demokracije civilizacijsko in kulturno višja oblika demokracije oziroma »požlahtnjena demokracija«.

Kot zgodovinsko ozaveščeni liberal usmerja Lübbe poslej svojo strategijo k trajnemu preprečevanju izrednih stanj.² To pa je mogoče samo, če se korigira dogmatični »avtoritarni legalizem« takoimenovane pravne države, ki prav v ničemer ne popušča zunajinstitucionalnim političnim procesom in se nazadnje zlomi v upor u ljudstva. Totalitarnemu izrednemu stanju, državljanskemu upor u, potemtaka ne kaže odgovarjati s »totalitarnim legalizmom«, ampak s pripravljenostjo na utemeljene spremembe pravnega in ustavnega sistema. Te institucionalne spremembe je treba izvajati pod vodstvom *razsodne moči* in ne *moralne norosti*, se pravi tako premišljeno, da se res spremeni tisto, kar je najvažnejše in za spremembe najbolj zrelo. Izredno stanje, v katerem smo, moramo torej čimprej zapustiti z vzpostavitvijo normalnega stanja, vendar ne s sredstvi abstraktnega in z moralnimi postulati oboroženega avtoritarnega legalizma, ampak s postopnim odmikanjem od njega, v imenu vzpostavljanja takšnega političnega sistema, ki bo zadovoljil *pluralne*, ideološke, konfesionalne, politične in ekonomske interese državljanov in bo postal podlaga sodobnega *ustavnega patriotizma*: konkretno tistih državljanov, ki jim je do sprememb in tistih, ki so še vedno zadovoljni s starimi normami. Med *naprednjaki* in *nazadnjaki* je potrebno vzpostaviti blago interesno neravnotežje v korist prvih. V nasprotnem primeru se utegne namreč izredno stanje podaljšati do skupnega propada. Zakaj od konservativcev ni mogoče zahtevati, da bi se odrekli vsem interesom, resničnim liberalnim demokratom pa ne bi smelo biti do tega, da zadovoljijo prav vse.

*Ad. 2. Liberalna demokracija se mora braniti pred političnimi tokovi in gibanji, ki delujejo na podlagi resnice in ne večine. Nova liberalna demokracija stoji na temelju večinskega odločanja in ne na temelju resnice. Zanja velja geslo večina, ne pa resnica. To geslo gre vštrec s tezami zastopnikov tistih množičnih etničnih, religioznih ali razrednih homogenizacij, ki so značilne za totalitarno demokracijo množic. Lübbe navidezno popušča nacionalnim, razrednim ali konfesionalnim koncepcijam političnega sistema, toda takoj dodaja: »Velja načelo večina nad resnico in očitno je, da to večinsko pravilo v liberalni skupnosti lahko velja samo zato, ker so v njej do skrajnosti omejena življenjska področja, ki se morajo podrežati veljavnosti večinskega načela.«³ O čem se v liberalni demokraciji ni mogoče večinsko odločati? Seveda o človekovih pravicah, o veroizpovedi, o narodni pripadnosti, o jeziku, o privatni lastnini itd. – to se razlikuje od ustave do ustave. O teh vprašanih ni mogoče demokratično oziroma večinsko odločati, zakaj če bi to poskušali, bi naleteli na državljansko nepokorščino tistih državljanov, ki si ne dovolijo, da bi kdo odločal o njihovi veri, narodnosti, jeziku, premoženjskem stanju, političnem prepričanju itd. Tako interpretirano načelo *večina nad resnico*, seveda cepi družbeno življenje na njegov politični in nepolitični del. In prav na tej razliki vztraja liberalna demokracija. Zato javnost in novinarstvo, ki sta soočena s to delitvijo vsega družbenega življenja na politično in zunajpolitično, uporabljata za takšno strukturo razmerij dva ključna pojma: pojem *politizacije* in pojem *depolitizacije*. To pomeni, da smo v novinarstvu in v življenju političnih strank soočeni z odprtim procesom, v katerem je mogoče posamezna življenjska vprašanja politizirati ali pa depolitizirati. Vprašanje je torej, ali politizirati ali depolitizirati vojsko, policijo, jezik, gospodarstvo, kulturo, šolstvo, vero, narodnost, nič manj pa tudi kakšno finančno ali ljubezensko afero. Pogosto imajo tudi sodišča opraviti s primeri protipravne politizacije ali političnega oškodovanja zunajpolitičnih človekovih pravic. V teh primerih bi morala namesto sodišč delovati politična kultura. Le-ta*

je predvsem zavest o razliki, ki obstaja med političnim in vsemi drugimi oblikami človekovega delovanja. Novinarstvo v pluralistični družbi mora razločevati politično od nepolitičnega in varovati človekovo pravico do zasebnosti, vendar pa mora tudi smeti določeno zunajpolitično vprašanje politizirati in določeno politično vprašanje depolitizirati. Javno življenje mora raziskovati in v političnem odkrivati nepolitično, v nepolitičnem pa politično. Na primer: država se ne sme vmešavati v gospodarstvo, še zlasti ne v privatno lastništvo, toda če neki koncern postane močnejši od države same, tedaj se mora država odločiti, da ga bo razkosala in sicer politično, se pravi večinsko. Vidimo torej, da večinsko načelo kot formalno načelo velja v liberalni demokraciji pod določenimi pogoji, ki zadevajo jasno razmejitev politične sfere od drugih področij življenja, v katerih veljajo drugačna načela odločanja in kjer večinsko odločanje ni uporabno, kot v primeru znanosti, umetnosti, religije ipd. Večinsko odločanje in razmejitev političnega od drugih področij življenja sta torej stebra liberalne demokracije.

Ad. 3. Liberalna demokracija se mora braniti tudi pred zastopniki teorije »totalne emancipacije«. Teorija totalne emancipacije, se pravi osvobajanja od vseh, tudi političnih odtujenosti, je v vseh sistemih posredne liberalne demokracije neposredno nasprotna teoriji direktne, konfesionalno, nacionalno ali razredno omejene demokracije množic. Teorija totalne emancipacije izhaja od posameznika kot največje vrednote. Da bi takšen posameznik lahko neposredno sobival z drugimi posamezniki, ga ta teorija »osvobaja« vseh naključnosti njegovega naravnega, zgodovinskega ali interesnega izvora in ga tako konstruira kot abstraktnega posameznika brez posebnih zgodovinskih lastnosti. Liberalna demokracija pa ne želi neposredne intersubjektivne koeksistence enakih posameznikov, temveč zahteva soživljenje zgodovinsko in sicer po poreklu različnih oseb: kar smo, smo zaradi naključnega izvora, ki opredeljuje našo identiteto. Ta posebna identiteta za emancipacijske procese ni ovira, temveč tisto, kar v demokratičnem pluralističnem sistemu ravno želimo biti,⁴ namreč posamezne osebe, kar nam, vsaj v našem času, omogoča samo takšna ureditev.

Ad. 4. Vsi trije nasprotniki, ki ogrožajo liberalno demokracijo – kritiki vsakršne formalne demokracije, kritiki institucionalno omejenega večinskega odločanja v pluralistični demokraciji in zagovorniki teorije totalne emancipacije posameznika od slehernega nadindividualnega posredovanja, ki bi ga utegnilo podrediti – se po Lübbejevem mnenju združujejo v eni, splošni nevarnosti, ki preti liberalni demokraciji in jo Lübbe imenuje *politizacija morale*. O politizaciji zgodovine ali o historizmu tu ne bomo govorili.

Navajeni smo zagovarjati tezo o depolitizaciji religije, umetnosti, znanosti, jezika, vojske, policije ipd. Na teh področjih je politično odločanje očitno na napačnem mestu. Večinsko odločanje o vprašanih svete trojice, o vprašanih pravilnosti relativnostne teorije ali o poveljevanju divizijam pri prekoračenju Volge, je očitna neumnost. Toda to ne pomeni, da teh področij ni mogoče politizirati, ali pa da to že niso. Seveda s katastrofalnimi posledicami. Lübbe tu zagovarja tezo, da je za liberalno demokracijo najbolj nevarna *moralizacija politike oziroma politizacija morale*.

Moralne norme veljajo intersubjektivno, nimajo pa moči formalne obligacije in njihova posledica ni nikakršna pravna konsekvence. Ker moralne norme urejajo življenje skupnosti zunaj okrilja državnih form kot izrazov politične volje, pomeni politizacija morale neposredno grožnjo pravnemu redu liberalne demokracije. Na vprašanje, kaj je politični moralizem kot največji sovražnik liberalne demokracije, Lübbe odgovarja: »Politični moralizem je samopooblastilo za kršitev pravil sploš-

nega prava in moralnega zdravega razuma s sklicevanjem na višje pravo lastne, po ideoloških merilih boljše stvari.«⁵

Državljsko uporništvu, terorizmu in nasilju, bi bili goli kriminal, če se ne bi sklicevali na neko višjo resnico nasproti vladajoči morali in vladajočemu pravno-političnemu redu. Politični moralizem pooblašča svoje pripadnike, da kršijo zakone v imenu višjega oziroma boljšega prepričanja. Fašizem in boljševizem šteje Lübbe za veliki zmagoslavji političnega moralizma. Ubijanje drugih ljudi iz prepričanja, da je moja stvar boljša, in sicer brez zakona in brez sodišča, je poslednji iztek političnega moralizma, ki ga Lübbe značilno najde v Himmlerjevem govoru 4. oktobra 1943. leta v Posenu: »Večina med vami ve, kaj pomeni, kadar sto, petsto ali tisoč trupel leži na kupu. To vzdržati in pri tem, ne glede na izjeme v človekovi slabosti, ostati pošten, to nas je naredilo trde. To je črka slave naše zgodovine, ki ni bila nikoli zapisana in nikoli tudi ne bo...«⁶ Podobno opravičevanje zločinov najde Lübbe v boljševiškem tisku v času revolucije.

Poanta je jasna: skupina kriminalcev ne more zrušiti države, toda, če se organizira skupina, ki jo povezuje neka ideja, neka vrednost – kot vera, narod, razred, svoboda, resnica – in začne delovati zunaj zakona in vsakršnih pravil, na podlagi neposredne predanosti in pripadnosti tej ideji, torej na podlagi čiste zavesti kot edine notranje policije, tedaj je to konec vsake pravne države in liberalno pluralistične demokracije. Moralno oboroženi posamezniki grozijo vsaki demokraciji, če le-ta ne vzpostavi strategije boja proti temu, realno možnemu zlu. Če v pluralistično liberalno demokratično ureditvi trenutno vladajoča večina spravlja svoje politične tekmece v parlamentu ali zunaj njega s svojimi odločitvami v moralno ogorčenost, se rojeva tudi ekstremizem moralnega delovanja v imenu resnice, svobode, narodove tradicije, človeštva. Seveda se moralni ekstremizem in moralna ogorčenost ne porajata samo pri tistih skupinah, ki v procesu večinskega odločanja ostajajo v manjšini, ampak postaneta mnogo obsežnejša posledica v našem sodobnem življenju. V zapletenih strukturah sodobnega znanstveno-tehničnega življenja postajajo posamezniki in cele skupine v temelju negotovi, saj jim je resničnost nerazvidna in zapletena. Ta negotovost pri mnogih ljudeh poraja zmedo in dvom v veljavnost kakršnegakoli *common sense*. Iz takšnih okoliščin objektivne nemoči pred nakopičenimi problemi nastaja potreba po iskanju sovražnikov, ki so za vse krivi. Ali so krivci za vse plemiči in duhovništvo, buržuji, proletarci, črnici, Židje, Hrvatje ali Srbi, je čisto vseeno, kakor se je zgodovinsko pokazalo. Politizacija morale je oblika poenostavljanja resnično zapletenih življenjskih razmer in zato moralno-politični »živčni zlom« ni nekaj, kar bi smeli podcenjevati. Danes pa živimo v psihozi grozečega moralno političnega »živčnega zloma«. Na koga se bo zlil nemočni bes ogroženih ljudi, še ni določeno, toda iskanje krivcev je intenzivno. V naravi moralnega delovanja je seveda reduciranje zapletenih razmer na preprostejše, zakaj morala je subjektivna in kot takšna mora še naprej obstajati. Politično delovanje mora biti moralno. Popolnoma bedasto bi bilo, če bi pustili v službi ministra, ki ropa državno blagajno ali deli službe svoji družini. Toda tisto, kar je od zmeraj razumljivi moralni *common sense*, seveda ni isto kot politizacija morale ali moralizatorska politika.

Liberalno demokratično navdihnjeni tisk mora razkrivati vzroke moralne ogorčenosti ljudi, pojasnjevati strukturo nerazvidnih razmer, da bi tako razkrajal ogorčenje, ki se lahko sprevrže v lavo dezorientiranega človeškega besa, v izredno stanje, v mrak, v katerem so vse krave črne.

V Zagrebu, 29. 11. 1990